

II Problematiek en methode bij het samenstellen van een modern Vlaams dialectwoordenboek

door

MAGDA DEVOS

0. INLEIDING

Aan het verzamelen van dialectwoorden en het schrijven van dialectwoordenboeken kunnen geheel verschillende motiveringen ten grondslag liggen.

- De belangstelling van de amateur-woordzanter gaat hoofdzakelijk uit naar het aparte, het kleurrijke, het curieuze element dat als karakteristiek voor de eigen geaardheid van het dialect wordt ervaren. Hierbij speelt de romantische opvatting dat dialect pas „echt” of „authentiek” mag heten in de mate dat het afwijkt van een zekere norm, de cultuurtaal of wat daarvoor wordt aangezien. De woordenlijsten die ons door dialectliefhebbers vanuit diverse hoeken worden toegestuurd, bestaan dan ook haast uitsluitend uit archaïsmen en rariteiten. Zulke collecties kunnen voor de lexicografie erg interessante gegevens bevatten, maar hebben voor het overige weinig te maken met wetenschappelijke dialectstudie.
- De dialectwoordenboeken die zijn geschreven vanuit taalpolitiek (particularistisch) oogpunt¹ vertonen weliswaar een meer systematische aanpak dan het pure amateurisme, maar desondanks leggen ze nogal eenzijdig de nadruk op woorden die het dialect van andere dialecten en van de cultuurtaal onderscheiden, en verwaarlozen ze vaak de bovengewestelijke elementen. Zo krijgt men een onvolledig en vertekend beeld van het dialect, en dit is precies wat vanuit wetenschappelijk oogpunt zoveel mogelijk vermeden moet worden.
- De dialectlexicografie als linguïstische discipline wortelt niet in nostalgie naar de betere dagen van het onverbasterde dialect, ze is er ook niet op uit een (moreel) waarde-oordeel uit te spreken aangaande de superioriteit van streektaal of cultuurtaal. Haar

1. Bedoeld zijn hier vooral het *Westvlaamsch Idioticon* van De Bo en *Loquela* van Gezelle.

taak bestaat erin het lexicon van een communicatiesysteem – het dialect – te beschrijven. Nu heeft elke (taal)wetenschappelijk gefundeerde inventarisering van de woordenschat van zowel een cultuurtaal als een dialect twee nauwverwante doelstellingen:

- 1) haar „interne” doelstelling is de beschrijving van het lexicon als geïntegreerd deel van de globale taalbeschrijving;
- 2) haar „externe” doelstelling is materiaal te leveren voor hen die op andere niveaus van taalbeschrijving en -onderzoek werkzaam zijn: de fonoloog, de syntacticus, de semanticus, ...

De woordenschat van de Vlaamse dialecten – d.w.z. de dialecten gesproken in de beide Vlaamse provincies en Frans-Vlaanderen – is nooit exhaustief beschreven; bovendien zijn, op één na², alle bestaande idiotica verouderd, zodat haast geen synchroon materiaal voorhanden is. Het project „Woordenboek van de Vlaamse Dialecten” (WVD), waar sinds 1972 aan gewerkt wordt, moet die lacune opvullen.

Over de concrete noden van de Vlaamse dialectlexicografie in het licht van de hedendaagse taal- en dialectstudie hebben we al vrij uitvoerig gehandeld in een vroegere bijdrage: „Het WVD, een terreinverkenning met voorproef”³. Daar werd ook een standpunt ingenomen tegenover een reeks theoretische en praktische vraagstukken waar de redactie van een dialectwoordenboek mee te maken krijgt. Enkele van die standpunten, die alle betrekking hebben op de presentatie van het woordmateriaal, wil ik in deze lezing nader toelichten en zo nodig nuanceren aan de hand van sindsdien verworven inzichten. Ik begin bij het meest algemene aspect van het probleem: de keuze van een indelingsprincipe. Daarna wordt aandacht besteed aan de criteria die wij hanteren om vanuit het gekozen ordeningsprincipe te komen tot een praktisch bruikbare paragrafering. Tenslotte behandel ik een paar moeilijkheden bij het lemmatiseren van geografisch gediversifieerde benamingen, en ik besluit mijn uiteenzetting met een voorstel i.v.m. het opstellen van de definitieve woordenboektekst.

1. ALFABETISCHE OF SYSTEMATISCHE ORDENING ?

Een van de neteligste kwesties is de keuze tussen een alfabetische of systematische ordening van het materiaal.

Argumenten voor en tegen beide indelingsprincipes zijn in de literatuur ten overvloede aanwezig. Dat de discussie al zeer lang in

2. R. Desnerck, *Oostends Woordenboek*, Handzame 1972.

3. *Taal en Tongval XXVII* (1975), 4 en *XXVIII* (1976), 1. („Voorproef”).

de belangstelling staat blijkt o.m. uit het overzicht van de Heidelbergse romanist Kurt Baldinger in *Romanistisches Jahrbuch* 1952⁴. Zelf een voorstander van de systematische ordening, vermeldt hij een reeks taalkundigen, sommigen uit de eerste helft van de vorige eeuw, die allen in mindere of meerdere mate hun ongenoegen hebben geuit tegen de alfabetische indeling, die (naar hun mening) „alles wat zakelijk, zielkundig of maatschappelijk”⁵ bijeenhoort zonder enig respect voor inwendige samenhang door elkaar haspelt. In het Nederlandse taalgebied is vooral Van Ginneken⁶ een geestdriftig verdediger van de systematische methode. Voor de meer recente geschiedenis van de discussie ten onzent kunnen we verwijzen naar de polemiek tussen A. Weijnen en F. De Tollenaere n.a.v. het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* (WBD)⁷.

Zonder daarom de hele discussie weer op te rakelen, wil ik toch even enkele vaak gehoorde argumenten van beide partijen kritisch belichten, teneinde de juiste context te situeren waarbinnen wij een beslissing moesten treffen.

Het alfabet, een bij uitstek conventionele ordening van de letters, als criterium van indeling gebruiken betekent: alleen de grafische weergave van de klanksequentie die wij een woord noemen, bepaalt de plaats van dat woord in de ordening. Dit criterium is uiteraard formeel: het heeft nergens uitstaans met de woordinhoud, de betekenis, het verwijzingskarakter van het woord, en bovendien is het van extern-linguïstische aard. Het is oncontroversieel, in die zin dat de volgorde van de letters vastligt, maar de prijs die het daarvoor moet betalen, is dat het geen inzichtelijke samenhang brengt in het te beschrijven materiaal. Dit is dan ook het grote bezwaar van de voorstanders van een ideologische of systematische ordening, die uitgaan van het onbetwistbare gegeven dat in een woordenboek betekenaars geïnventariseerd en van de nodige lexicale toelichting voorzien moeten worden. In die inven-

4. K. Baldinger, „Die Gestaltung des wissenschaftlichen Wörterbuchs. Historische Betrachtungen zum neuen Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie von Hallig und Wartburg.”, *Romanistisches Jahrbuch* 5 (1952), blz. 65 e.v.

5. Geparafraseerd naar J. van Ginneken, *De studie der Nederlandsche streek-talen*, Amsterdam 1943, blz. 91.

6. Op. cit. blz. 86: IX: De nieuwere lexicale dialectstudie.

7. Zie daarvoor: A. Weijnen, „De semantische en syntactische problematiek van het dialectwoordenboek”, *TNTL* 78 (1960-61) („Problematiek”), blz. 81 e.v.; F. De Tollenaere en A. Weijnen, *Woordenboek en Dialect*, BMDC XXIV, Amsterdam 1963; A. Weijnen en Jan Van Brakel, *Voorlopige inleiding tot het Woordenboek van de Brabantse Dialecten*, Assen, 1967, (*Voorlopige Inleiding*); F. De Tollenaere, „Problemen van het dialectwoordenboek, theorie en praktijk”, *TNTL* 84 (1968), blz. 197 e.v. Over dezelfde problematiek, zie ook: A. Weijnen, „Plan voor een ideologische ordening van de woordenschat, vooral der dialecten”, *Leuvense Bijdragen* 35 (1943), blz. 61 e.v.; F. De Tollenaere, *Alfabetische of ideologische lexicografie?*, Leiden 1960.

taris moet de inhoudelijke samenhang aan bod komen, en daar is het alfabetisch criterium – dat toevallig is en arbitrair – te enen male niet toe in staat.

Tot zover zijn alle verdedigers van de ideologische of systematische lexicografie het onderling eens.

Zodra echter de status van de bedoelde samenhangen ter sprake komt, lopen de meningen uiteen. Sommigen beweren dat de ideologische indeling aan de structuur van de taal (in casu de woordenschat) is ontleend, dat dus met linguïstische entiteiten wordt gewerkt. Dit is bijvoorbeeld het standpunt van Van Ginneken en aanvankelijk ook van W. von Wartburg⁸, die naderhand echter tot een genuanceerder positie evolueert. Een gelijkaardige ontwikkeling vinden we bij A Weijnen⁹.

De opvatting dat een ideologische indeling taalkundig superieur zou zijn, wordt niet alleen bestreden door de verdedigers van het alfabetisch systeem¹⁰, maar ook door tegenstanders ervan, zoals o.m. F. Dornseiff¹¹ en M. Konradt-Hicking¹². Zij zien geen enkele aanleiding om de weliswaar op inzichtelijke wijze tot stand gekomen begrip- of zaakgroepen, meteen ook een linguïstische status toe te kennen.

De kern van deze discussie is de vraag of we al dan niet beschikken over een uit de betekenis afgeleid – dus semantisch – criterium

8. Vgl.: „Das wissenschaftliche, deskriptive Wörterbuch muss die nichtssagende, unwissenschaftliche Anordnung nach dem Alphabet aufgeben [en vervangen door] ein der Sprache in ihrem jeweiligen Zustand selbst abgelassenes Darstellungssystem.“ (W. von Wartburg, „Betrachtungen über das Verhältnis von historischer und deskriptiver Sprachwissenschaft“, *Mélanges de linguistique offerts à Charles Bally*, Genève 1939, blz. 11 e.v.), met wat we lezen in de inleiding tot de 2e druk van het *Begriffssystem*: „[es] sei noch einmal ganz deutlich umschrieben was das B[e]griffs S[ystem] sein soll, nämlich ein empirisches, aus sprachlichen Allgemeinbegriffen bestehendes, nach gewissen auf phänomenologischer Grundlage beruhenden Gliederungsprinzipien gestaltetes *aussersprachliches* Bezugssystem.“ (R. Hallig en W. von Wartburg, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexicographie*. Versuch eines Ordnungsschemas, 2., neu bearbeitete Auflage, Berlin 1963, blz. 21; cursivering van mij, M.D.).

9. Vgl.: „Nu is het zo gelegen dat de alfabetische ordening... volstrekt niet geacht mag worden door de structuur van de betekenaar bepaald te worden. Daarentegen pretendeert een ideologische ordening geheel op de betekenis gebaseerd te zijn.“ („*Problematiek*“, blz. 83-84), met: „Lange tijd heeft de redactie gemeend dat het woordmateriaal zou kunnen worden gerangschikt naar de betekenissen. Omdat deze echter... indien ooit, pas kunnen worden omschreven zodra het materiaal uitputtend verzameld is, blijft die werkwijze tot de onmogelijkheden behoren. Ordening naar gebruikssferen en -mogelijkheden is derhalve de aangewezen weg.“ (*Voorlopige inleiding*, blz. 40).

10. Zie o.m. F. De Tollenaere, *Alfabetische of Ideologische lexicografie?*

11. F. Dornseiff, „Das Problem des Bedeutungswandels“, *Zeitschrift für deutsche Philologie* 63 (1938) („*Bedeutungswandel*“), blz. 119 e.v.

12. M. Konradt-Hicking, „Wortfeld oder Bedeutungsfeld (Sinnfeld)?“, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 73 (1956), blz. 222 e.v.

om de woordenschat van een taal in samenhangende geledingen op te splitsen. De zo in haar algemeenheid geformuleerde vraag kunnen we, lijkt mij, het best beantwoorden als we ze toespitsen op de enige geconcretiseerde theorie die een dergelijk programma pretendeert uit te werken, nl. de „Woordveldtheorie” van J. Trier en zijn medestanders¹³. Slaagt die theorie erin ons een linguïstisch-inhoudelijk criterium aan de hand te doen waarmee we in staat zijn een soort raster over de woordenschat te leggen die de woordvoorraad verdeelt in geschikte „velden” of sectoren? Het antwoord op deze vraag, zo meen ik, luidt negatief. Het weze hier vooraf opgemerkt dat Triers theorie niet is opgebouwd vanuit de bekommernissen van de lexicograaf. Hij wilde bewijzen dat het afzonderlijke woord slechts betekenis heeft in het licht van andere, betekenisverwante woorden in hetzelfde veld, en dat bijgevolg de studie van het alleenstaande woord een methodologische dwaling is. Maar de stelling waar heel zijn theorie op steunt zou, eens bewezen, wel verreikende en zeer praktische gevolgen hebben voor de lexicografie. Met name gaat zijn onderzoek uit van de overtuiging dat de woordenschat van een taal in wezen een perfecte structuur vormt, een stevig geweven net van benoemingen, dat klaarheid schept in de vage totaliteit van de kennisinhouden aanwezig in de menselijke geest. Die structuur is geconcretiseerd in het „woordveld” of „sprachliches Zeichenfeld”, dat een bepaald begripblok hiaatloos bedekt. Dank zij deze geleiding van de taal in woordvelden wordt de mens in staat gesteld begrippen te concipiëren en zich een beeld te vormen van de wereld¹⁴.

Hierachter schuilen de wijsgerige en epistemologische opvattingen van von Humboldt – die zelf door Herder werd beïnvloed –, Cassirer en Weisgerber, die de taal een zelfstandig leven toekennen („Zwischenwelt der Sprache”), een eigen innerlijke kracht („inneren Form”), die het wereldbeeld van de denkende mens bepaalt. Dit wereldbeeld is voor elke taal verschillend, omdat elke taal over een eigen „inneren Form” beschikt. Die filosofische uitgangspunten lijken mij aanvechtbaar, maar het is hier niet de plaats om dit debat te voeren. Wat we hier wel moeten nagaan is in hoeverre de woordveldtheorie een methodologisch antwoord kan geven voor de classificatieproblemen waar de lexicografie mee te maken krijgt. Daarvoor moeten we kijken in welke mate het empirisch onderzoek van Trier en zijn volgelingen de vooropgestelde hypothese be-

13. Uitvoerige literatuuropgave bij H. Geckeler, *Strukturelle Semantik und Wortfeldtheorie*, München 1971.

14. Zie de inleiding van: J. Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg 1931.

vestigt. En dan blijkt dat dit praktisch onderzoek – hoe verdienstelijk ook voor de studie van betekenisveranderingen in historisch perspectief – niet de gewenste structuurprincipes oplevert voor de globale woordenschat. Het komt immers helemaal niet toe aan de nagestreefde synthese, de beschrijving namelijk van het „lückenlose, mosaikhafte Gefüge” in zijn geheel. Want noch Trier, noch zijn volgelingen hebben zich met iets anders beziggehouden dan met beperkte deelgebieden van de woordenschat¹⁵. Dit heeft bij sceptici de kritiek uitgelokt dat Trier vanuit al te partiële gegevens zijn theorie extrapoleert naar de totaliteit van de woordenschat, dat hij m.a.w. aprioristisch te werk gaat: vanuit een aanvechtbaar filosofisch en kennistheoretisch standpunt manipuleert hij zijn materiaal zodanig dat het niet in botsing kan komen met de limieten van zijn theorie¹⁶. Zo bewijst men tegelijk alles en niets. W. Betz, die een soort tegenonderzoek heeft opgezet¹⁷, beweert met zijn resultaten evenveel te kunnen aantonen, maar dan in omgekeerde zin, als Trier met zijn studie over de Duitse intellectuele woordenschat.

Bovendien staat Triers bewering als zouden de door hem onderkende grenzen in en tussen woordvelden enkel en alleen door de taal zijn aangebracht, aan scherpe kritiek bloot¹⁸. Het zijn niet de woorden, zo beweert men, maar de begrippen die achter die woorden liggen en die met behulp van die woorden betekend worden, die met elkaar verwant zijn. De verwantschap is dus niet taalkundig, maar logisch-conceptueel. Trier heeft die kritiek blijvend bestreden met het argument dat de taalinhoud – waartoe hij niet enkel woordbetekenissen maar ook begrippen rekent – in wezen evenzeer tot de taal behoort als de formele aspecten. Immers, begrippen zijn niet vooraf gegeven maar worden door de „inneren Form” van de taal geconstrueerd. Er kan dan ook geen absoluut

15. Aanvankelijk hadden de aanhangers van de woordveldtheorie, ongetwijfeld in navolging van Trier, een uitgesproken voorkeur voor de intellectuele en abstracte woordenschat. Bibliografie bij Geckeler (op. cit.) en K. Gabka, *Theorien zur Darstellung eines Wortschatzes. Mit einer Kritik der Wortfeldtheorie*, Halle 1967.

16. O.m. W. Bahner, „Strukturalistische Bestrebungen in der gegenwärtigen Sprachwissenschaft im Hinblick auf die romanische Sprachwissenschaft”, aanhangsel bij: I. Jordan, *Einführung in die Geschichte und Methoden der romanischen Sprachwissenschaft*, Berlin 1962, blz. 450 e.v., vooral blz. 472-473; F. Scheidweiler, „Die Wortfeldtheorie”, *Zeitschrift für deutsches Altertum* 79 (1942) („Wortfeldtheorie”), blz. 268 e.v.; F. Dornseiff, „Bedeutungswandel”.

17. W. Betz, „Zur Überprüfung des Fedbegriffes”, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 71 (1954), blz. 189.

18. F. Dornseiff, „Bedeutungswandel”; G. M. Gauger, *Wort und Sprache*, Tübingen 1970, blz. 68-69; F. Scheidweiler, „Wortfeldtheorie”.

onderscheid worden aangenomen tussen „sog. sprachlich gegebenen Zugehörigkeiten” en „sog. formallogischen Bindungen”¹⁹.

Het meningsverschil draait dus rond de vraag: wat kan „talig” worden genoemd, d.w.z. door de taal en haar wetten geregeerd, en wat niet? Hiermee betreden we het terrein van de filosofie, van de pre-wetenschappelijke vraagstelling. Er is nog te weinig bekend over de semantische processen die zich bij de taalgebruiker voltrekken, er kan nog te weinig worden gezegd over de relatie taal-reëel-denken, om een duidelijk geformuleerd en op exacte gegevens berustend antwoord te kunnen geven op dit soort vragen. Wanneer Trier een absolute analogie poneert tussen woordveld en begripsveld, tussen systeem van de woordenschat en conceptueel systeem, dan blijft dit hoe dan ook een wijsgerig axioma. We beschikken over onvoldoende wetenschappelijke argumenten om a priori te stellen dat taal en denken mechanismen zijn die volledig binnen dezelfde hersenfunctie thuishoren, en dus zeker niet om één van die mechanismen daarbinnen een zekere prioriteit toe te kennen. Anderzijds is er op dit ogenblik eveneens onvoldoende bekend om het tegendeel te beweren. Het probleem blijft dus voorlopig onbeslist, en de vraag of woordvelden al dan niet taalkundige entiteiten zijn, kan nog niet worden beantwoord.

Wie op het terrein van de woordstudie werkzaam is, kan dus beter de woordveldtheorie ontdoen van haar speculatief-dogmatisch omhulsel om er de rationele kern van over te houden²⁰. Dit impliceert o.m. het opgeven van de identiteit woordveld-begripsveld, en van de stelling dat de woordenschat het geheel van de begrippen hiaatloos bedekt. Wat overblijft is de duidelijk geformuleerde noodzaak om langs inductieve weg tot een theorie van de betekenis te komen en daartoe de noties „woordveld”, „Begriffsfeld”, „champs sémantique”, „semantic field”, enz. terug te brengen tot het rationele niveau van werkhypothese.

Keren we nu terug tot de discussie over alfabetische of systematische indeling van het materiaal in een woordenboek. In het licht van wat voorafgaat meen ik te mogen besluiten dat geen van de

19. J. Trier, „Das Sprachliche Feld, eine Auseinandersetzung” *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung* 10 (1934), blz. 428 e.v.

20. J. Trier en zijn woordveldtheorie kunnen in twee tradities gesitueerd worden: 1) de idealistische taalfilosofie en kennistheorie (zie blz. 272 in de tekst) van Humboldt, Weisgerber e.a. Tegen die achtergrond moeten de noties „inneren Form”, „Zwischenwelt der Sprache”, en de opvatting van de woordenschat als „lückenloser Zeichenmantel”, worden begrepen; 2) de vernieuwende richting in de woordstudie, die het systeemkarakter van de taal en het belang van de context bij de studie van het afzonderlijke woord beklemtoont. Daarin zijn anderen Trier voorgegaan, o.m. reeds in 1910 R. M. Meyer met zijn bijdrage „Bedeutungssysteme”, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 43 (1910), blz. 352.

twee principes op dit ogenblik linguïstisch beter gefundeerd is dan het andere, voor zover de notie „linguïstisch” zelf al eenduidig is gedefinieerd. De term „ideologisch” lijkt me dan ook minder goed gekozen, omdat hierdoor te sterk de gedachte van betekenis-samenhang wordt opgeroepen. Wij zouden het WVD liever als een „systematisch” woordenboek karakteriseren. Elk van de tot dusver beproefde ordeningsprincipes gaat uit van een extern-linguïstisch criterium: bij het alfabetische is dat de toevallige volgorde van letters in het alfabet; bij het systematische het logisch bijeenhoren van begrippen, handelingen en zaken. In dit laatste kan wel een element van theoretische rechtvaardiging worden gevonden voor het systematische principe. Dit werkt hoe dan ook met samenhangen – al zijn het dan geen linguïstische – en men kan hopen dat via experimenten aan de hand van systematische werkhypothesen op de duur nieuwe gegevens aan het licht zullen komen m.b.t. de structuur van het lexicon. Het begrippensysteem van Hallig en von Wartburg, en de zaakgroepen van Dornseiff²¹ zijn waardevolle hulpmiddelen voor dit soort onderzoek. Maar omdat er evenmin als een systeem van betekenissen een vooraf gegeven begrippensysteem bestaat, zullen dergelijke hypothesen onvermijdelijk ten dele van intuïtieve en subjectieve uitgangspunten vertrekken. Het gevaar voor overlappingsen en hiaten in het resultaat is dan ook veel groter dan bij de alfabetische indeling, die veel minder rekening houdt met samenhang, verband of tegenstelling op het vlak van de woordinhoud.

Hiermee hebben we eigenlijk al gezegd dat, gezien de huidige stand van zaken, een evaluatie van de theoretische discussie geen antwoord zal geven voor het probleem van de lexicograaf. Zijn keuze tussen de verschillende werkwijzen zal vooral pragmatisch van aard zijn, d.w.z. in de eerste plaats bepaald door praktische overwegingen, met name:

- 1) de hanteerbaarheid voor de gebruiker;
- 2) de praktische mogelijkheden, of anders gezegd, de materiële beperkingen waarbinnen de woordenboekschrijver zich van zijn taak zal moeten kwijten.

Wat de noden van de toekomstige gebruiker betreft, kunnen we met Weijnen²² veronderstellen dat een dialectwoordenboek vooral wordt geraadpleegd door onderzoekers die het dialect niet kennen. Zij kunnen twee soorten vragen aan het woordenboek richten:

- 1) hoe wordt begrip x in het dialect verwoord, of welke bena-

21. F. Dornseiff, *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, Berlin 1965 (6. Aufl.).

22. A. Weijnen, „Problematiek”, blz. 84.

mingen kent dit dialect voor die of die zaak, toestand, handeling, ... ?

- 2) wat betekent een bepaald woord in dit dialect, of welke zijn de gebruiksmogelijkheden ervan ?

Voor het eerste soort problemen – de onomasiologische vraagstelling dus – is een systematisch woordenboek het best geschikt. Semasiologisch onderzoek lijkt mij beter gebaat bij een alfabetisch woordenboek. Nochtans is ook dit onderscheid niet absoluut : een uitgewerkt alfabetisch register kan de tekortkomingen van de systematische indeling tot op grote hoogte ondervangen, terwijl aan een alfabetisch dialectwoordenboek een register van Nederlandse woorden, en zelfs een lijst van realia ten behoeve van het onomasiologisch onderzoek kan worden toegevoegd. Wat beantwoordt uiteindelijk beter aan de behoeften van de gebruiker : een systematisch woordenboek met een alfabetisch register, of een alfabetisch woordenboek met een register van Nederlandse woorden en/of trefwoorden ? In het licht van de hierboven gegeven theoretische beschouwingen, maar ook en vooral vanuit mijn – beperkte – ervaring als medewerkster aan het WVD, ben ik geneigd met De Tollenaere²³ te concluderen dat beide principes voor- en nadelen hebben, maar dat het alfabetische alsnog een vertrouwensstem meer verdient, en dit om de volgende redenen : het heeft zijn bruikbaarheid al ontelbare malen bewezen in de praktijk, en het biedt grotere kans op volledigheid, is minder omslachtig en objectiever dan het systematische.

Waarom hebben we dan toch een systematische indeling gekozen voor het WVD ? Omdat dit voor onze mogelijkheden het enige haalbare is. Om te beginnen moet voor een alfabetisch woordenboek het volledige materiaal verzameld zijn vooraleer men aan publikatie toe kan komen. Gezien de beschikbare krachten zou dit in ons geval minstens 25 jaar in beslag nemen. We vinden het niet verantwoord het geduld van kredietverleners, vrijwillige medewerkers en toekomstige gebruikers zo lang op de proef te stellen. Met de systematische werkwijze is het mogelijk een aflevering uit te brengen zodra één onderdeel van het materiaal is bijeengebracht en bewerkt. Daarmee wil ik de opwerping niet terzijde schuiven dat ook het systematisch woordenboek pas na de voltooiing ervan ten volle voor semantisch onderzoek bruikbaar zal zijn. Maar is de onderzoeker niet beter gebaat bij gedeeltelijk materiaal dan bij geen materiaal ?

Maar er is meer. De woordenschat van een of meer dialecten verzamelen is iets anders dan de woordenschat van een cultuurtaal

23. Zie de bijdragen vermeld in noot 7.

inventariseren. Voor de laatste kan worden geput uit een overvloed aan eigentijdse geschreven en gesproken bronnen. De dialectlexicograaf daarentegen heeft maar weinig synchroon materiaal tot zijn beschikking; het gros van de nodige bouwstoffen moet door nieuwe enquêtes worden geleverd. De materiële mogelijkheden bepalen mee de vorm waarin die enquête zal verlopen. Zo zijn wij hoofdzakelijk aangewezen op de schriftelijke rondvraag d.m.v. vragenlijsten, die aan vrijwillige medewerkers worden gestuurd. Alleen voor Frans-Vlaanderen wordt hiervan afgeweken. Nu is het bekend dat vragen naar de betekenis(sen) van een woord, langs schriftelijke weg weinig betrouwbare en moeilijk te vergelijken antwoorden opleveren. Wanneer ik vragen stel van het soort „Kent u dit woord in uw dialect; zo ja, wat betekent het?“, dan nodig ik de zegspersoon uit om alle in zijn dialect aanwezige toepassingsmogelijkheden van dit woord onder één gemeenschappelijke noemer, de betekenisomschrijving, te vatten. Als ik dan zelf niet aanwezig kan zijn om mijn langs voorstudie verworven inzichten en veronderstellingen met zijn commentaar te confronteren, om dus de rol te spelen van corrigerende factor, moet ik niet verwachten dat de dialectspreker dit deel van mijn taak op zich zal kunnen nemen. Hier moet ik een knoop doorhakken: ofwel blijf ik bij „betekenisvragen“, maar dat impliceert mondelinge opvraging, al was het maar om ingezonden antwoorden ter plaatse te gaan controleren, ofwel behoud ik de schriftelijke methode en formuleer vragen die rechtstreeks geen uitstaans hebben met die vage grootheid die we betekenis noemen. Beoogt men echter een alfabetisch dialectwoordenboek met semantisch volledig gedocumenteerde lemmata, dan zal vroeg of laat voor het eerste alternatief gekozen moeten worden. En zoals gezegd, kan het WVD die mogelijkheid voorlopig niet overwegen. We trachten dan ook alle nodige en nuttige consequenties te trekken uit die beperking. Teneinde de invuller niet voor onmogelijke opdrachten te plaatsen, moet de schriftelijke vraag o.i. in principe gericht zijn op begrippen uit de realiteit waarmee de zegspersoon vertrouwd is. Per vraag mag slechts één begrip worden behandeld. „Betekenisvragen“ dienen hoogstens als aanvulling en controle. Aldus langs onomastologische weg verkregen materiaal leent zich het best tot bewerking in een systematisch woordenboek, omdat dit eveneens op begrippen is gebaseerd.

Tenslotte biedt het systematische principe een voordeel voor de presentatie van geografisch gediversifieerd woordmateriaal. Het laat toe met woordkaarten te werken om de lokalisering van naar

de plaats verschillende benamingen op overzichtelijke wijze aan te bieden.

2. NAAR EEN PARAGRAFERING VOOR HET WVD

Ik meen nu voldoende te hebben aangetoond dat de redactie van het WVD nergens taalkundig-theoretische argumenten inroept om haar beslissing ten gunste van de systematische methode te verantwoorden. In de afwezigheid van een semantische theorie, die wetmatigheden in het lexicon kan beregelen, blijft elke groepering van de woorden naar de inhoud functie van de samenhang der dingen in de extern-linguïstische realiteit. En omdat die samenhang een uiterst complex gegeven is, zijn er veel verschillende principes denkbaar om de realiteit te ordenen. De geschiedenis van de wetenschappen alleen al, en het voortdurend in aanraking komen van het object van de ene wetenschap met dat van de andere, illustreert dat iedere indeling van de werkelijkheid uitgaat van een visie op die werkelijkheid. Zolang we ons ervan bewust blijven dat een zekere mate van willekeur in al onze beslissingen aanwezig is, en iedere grens die wordt getrokken in principe ook vervangbaar ware geweest door een andere, die dan weer aan een andere zienswijze zou beantwoorden, is het gevaar voor verabsoluteren van het eigen systeem niet erg groot.

Welke visie ligt aan de basis van de indeling van het WVD ?

We meenden dat het criterium gezocht moest worden in de menselijke samenleving, want dit is het terrein waar de taal als communicatiemiddel bij uitstek wordt gehanteerd. En aangezien die samenleving primair gekenmerkt wordt door een verdeling in beroepssectoren, maakten wij een eerste grote indeling naar de dagelijkse bezigheden van mensen, d.w.z. beroepen en andere specifieke activiteiten. Eens die weg ingeslagen, bestond de volgende stap in het uitkiezen van één welbepaald vakgebied om het onderzoek te beginnen. Als er in Vlaanderen één beroepsbezigheid te vinden is die eeuwenlang meer dan alle andere een stempel heeft gedrukt op onze maatschappij in haar geheel, op het hele cultuurpatroon, en dus niet het minst op de evolutie van het dialect zelf, dan is dat wel de landbouw. We kunnen ons terecht afvragen of landbouwwoordenschat nog wel „vakterminologie” genoemd kan worden in de enge zin die voor andere beroepen zoals smid, mandenvlechter, kuiper, strodekker, enz... geldt. Immers, niemand zal betwisten dat tal van woorden die wij in ons onderzoek als landbouwtermen definiëren – en die dat zakelijk gezien ook zijn – gemeengoed zijn ver buiten de sociologische groep

waar wij ze bij klasseren. Ik denk hier o.m. aan de benamingen i.v.m. bouwland en weiland, de teelt van sommige gewassen, het kweken van kleinvee, de verwerking van produkten e.d.m. Het sterk rurale karakter van de samenleving door de eeuwen heen verklaart waarom voor vele Vlaamse dialectsprekers de grens tussen landbouwwaktaal en algemene woordenschat vaak moeilijk te trekken is. De voornaamste reden die ons ertoe heeft aangezet de taal van het boerebedrijf prioritair te onderzoeken, is dus van cultuurhistorische aard. We ontkennen echter niet dat die keuze eveneens werd beïnvloed door de praktische voordelen die er aan vastzitten. Om te beginnen is er over het bedoelde onderwerp al heel wat onderzoek verricht²⁴. De bestaande studies bespaarden ons veel voorbereidend werk inzake terreinverkenning en oriëntering, zodat we binnen de kortste tijd aan eigen vragenlijsten toe konden komen. Daarbij komt nog dat ook het Woordenboek van de Brabantse Dialecten met de landbouwwoordenschat is begonnen, en daarmee al verscheidene jaren bezig was op het ogenblik dat ons project van wal kon steken. Parallellie met Nijmegen bood ons – toen onervaren woordenboekschrijvers – de mogelijkheid nut te halen uit de ondervinding van anderen die vóór ons dezelfde paden hadden bewandeld. De paragrafering van de landbouwwoordenschat in het WVD is op die van het Brabantse woordenboek geïnspireerd. Naarmate er afleveringen verschijnen, zal de gebruiker kunnen beschikken over onomasiologisch vergelijkbaar materiaal voor een groot gedeelte van het Nederlandse taalgebied. Aan de andere kant stellen we vast dat het landbouwbedrijf als gevolg van de snelle mechanisering en de introductie van nieuwe technieken, aan enorme veranderingen onderhevig is geweest, en dat bovendien het gewicht van de landbouw in de globale maatschappelijke bedrijvigheid zienderogen slinkt. Het dialect, en meer bepaald de woordenschat, weerspiegelt die gewijzigde verhoudingen in een snelle evolutie naar uniformisering, nauwere verwantschap met de cultuurtaal, opname van innovaties. Woorden ter benoeming van verdwijnende zaken of irrelevant geworden begrippen raken in onbruik en worden uit de levende taal gestoten. Zo zal de woordenschat verbonden aan het traditionele boerebedrijf, die bij de oudste generatie van dialectsprekers (dus in een

24. Belangrijk in dat opzicht zijn de (ongepubliceerde) licentieverhandelingen over landbouwwoordenschat, voorgelegd door Gentse en Leuvense germanisten, bibliografie bij H. Ryckeboer, „Uit het Seminarie voor Vlaamse Dialectologie aan de R.U.G.: Een modern Vlaams Idiotikon op het getouw”, *Spieghel Historiaal van de Bond van Gentse Germanisten* 16 (1974), blz. 9 e.v., de reeks bandopnemingen van het Seminarie voor Vlaamse Dialectologie te Gent, artikels in taal- of volkskundige tijdschriften, en enkele gepubliceerde monografieën. Gedetailleerde bronnenopgave in „Voorproef”, *Taal en Tongval XXVII*, blz. 141.

relatief nabij verleden) nog zo'n substantieel aandeel had in het lexicon, binnen afzienbare tijd grotendeels verdwenen zijn. Is het moeizaam opdelven van die al half gefossiliseerde woorden dan geen folkloristische bezigheid? Wij menen van niet, al kan het er soms wel de schijn van hebben. Systematisch lexicografisch onderzoek over dit onderwerp lijkt ons vanuit wetenschappelijk oogpunt verantwoord en noodzakelijk, omdat het een schakel moet blootleggen in een proces van taalverandering, waarvan het woordenboek binnen het gekozen synchrone kader, verantwoording moet afleggen.

3. PROBLEMEN BIJ DE BOUW VAN HET LEMMA

Als laatste punt wil ik nog even bij een aspect van de praktijk van het woordenboekschrijven stilstaan, een aspect dat eigenlijk indirect weer te maken heeft met de semantische organisatie van het lexicon van de taalgebruikers.

Bij onomasiologisch onderzoek vertrekken we niet van vooraf gegeven lexicale eenheden, maar gaan we na hoe de dingen uit de werkelijkheid benoemd of be-tekend worden. Met „dingen uit de werkelijkheid” bedoel ik het bestaande in de ruime zin: zaken, klassen van zaken, handelingen, gevoelens, geestestoestanden, enz. Aan de kop van een lemma in het WVD komt dus de standaardbenaming voor het begrip, dat in de verschillende streken door een verschillend woord wordt gerepresenteerd. De verzameling van die geografisch gediversifieerde benamingen, die Weijnen heteronimen noemt, zou ik met de term „onomasiologisch veld” willen aanduiden. De semantische homogeniteit van zo'n onomasiologisch veld zou, theoretisch gezien, door de begripsomschrijving die de titel van het lemma vormt, gewaarborgd moeten zijn, zodat tussen de opgenomen woorden een synonymie-relatie bestaat. Hoe evident dit ook moge lijken, toch komen we hier soms voor een typisch probleem te staan, dat er ons weer levendig aan herinnert dat een begrip geen onafhankelijk bestaan leidt, los van de realiteit en de sprekende mens. Zolang het immers gaat om de benaming van een concreet, aanwijsbaar voorwerp (b.v. een werktuig), of een begrip dat bij alle informanten een eenvormige voorstelling oproept (b.v. de omheining), levert de classificatie van het materiaal geen speciale problemen op.

Maar omdat het WVD een uitgestrekt gebied bestrijkt, wordt een dergelijke uniformiteit van het begrip dikwijls in het gedrang gebracht door (toevallige) plaatselijke kenmerken van de zakelijke toestand. Dit is zeker het geval bij de landbouwwoordenschat

omdat daar begrip en benaming innig zijn verbonden met de zakelijke achtergrond. Wat voor de spreker van de ene streek relevant is, kan in een ander gebied onbelangrijk zijn, omdat daar de werkelijkheid er enigszins anders uitziet, en zodoende het actief-op-de-werkelijkheid-ingrijpen andere vereisten stelt.

Een m.i. illustratief voorbeeld voor het hier besproken probleem wordt gevormd door de benamingen die rekening houden met aspecten van het terrein, zoals o.m. die voor laaggelegen, vochtig weiland. Uit de antwoorden op diverse enquêtevragen leren we dat zulke weiden in ons gebied door de volgende benamingen kunnen worden aangeduid: *am(me)*, *bilk*, *broek*, *broekmeers*, *broekwei*, *draswei*, *dries*, *gaver*, *meers*, *moer(e)*, *onderland*, *ossebilk*, *pulse(rij)*, *schor(re)*, *venne*, *vloeimeers*, *zompe*. Ik kan beslissen al die woorden onder te brengen in een lemma „laag, vochtig weiland”. In hoever is die beslissing gerechtvaardigd? Alleen in zoverre dat de semantische componenten [laag], [vochtig], en [weiland] in elk van de opgetekende woorden gerepresenteerd zijn. Bij nader onderzoek van de gebruiksmogelijkheden van elke term afzonderlijk blijkt dat een aantal woorden naast de drie genoemde, binnen dit onomasiologisch veld niet-distinctieve, componenten, nog andere relevante betekenselementen bevatten, die door de voorgestelde begripsomschrijving niet worden verantwoord. Het onomasiologisch veld is dus slechts ten dele homogeen.

Enkele voorbeelden van zulke betekenisonderscheidene elementen:

- waar *draswei*, *pulse(rij)*, *venne* en *zompe* voorkomen, wordt daar altijd laaggelegen weiland van slechte kwaliteit mee bedoeld;
- *ossebilk* en *vloeimeers* houden het kenmerk [van goede kwaliteit] in, terwijl voor de andere woorden de notie hoedanigheid van geen belang is;
- van *bilk* is pas sprake wanneer het bedoelde weiland omheind is;
- *broek* en *moer(e)* duiden op een uitgestrekte vlakte waar men uitsluitend hooi op wint; bovendien is een *moer(e)* noodzakelijk gelegen op uitgeveende grond.

Op die manier komen we tot de volgende 9 lexicaal relevante kenmerken, die op verschillende wijze met de drie gemeenschappelijke gecombineerd kunnen zijn:

1. gelegen aan een waterloop (K1)
2. gelegen tussen dijk en waterloop (K2)
3. van goede kwaliteit (K3)
4. van slechte kwaliteit (K4)
5. uitsluitend voor hooiwinning (K5)

6. op uitgevende grond (K6)
7. omheind (K7)
8. opvallend uitgestrekt (K8)
9. met ondoorlatende bodem (K9)

Stellen we de drie gemeenschappelijke kenmerken voor door het symbool A, en vervangen we elk onderscheidend kenmerk door het symbool K, voorzien van een index (1 tot 9), dan kan de inhoud van de opgetekende woorden in de volgende matrix worden weergegeven :

	Onderscheidende kenmerken										Som van de kenmerken	
	A	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9		
Lexeem	A											
am(me)	x	x										A, K1
bilk	x							x				A, K7
broek	x					x						A, K5, K7
broekmeers	x					x						A, K5
broekwei	x					x						A, K5
draswei	x				x					x		A, K4, K9
dries	x				x							A, K4
gaver	x	x										A, K1
meers	x					(x)						A, (K5)
moer(e)	x					x	x		x			A, K5, K6, K8
onderland	x	x	x									A, K1, K2
ossebilk	x	x		x								A, K1, K3
pulse(rij)	x				x					x		A, K4, K9
schor	x	x	x									A, K1, K2
venne	x				x					x		A, K4, K9
vloeimeers	x	x		x								A, K1, K3
zompe	x				x							A, K4, K9

Wegens het enge verband tussen de zakelijke achtergrond en de toepasbaarheid van de woorden uit het hier behandelde onomasio-logische veld, en aangezien die zakelijke toestanden erg variëren van streek tot streek, kunnen soms aan één woord verschillende combinaties van kenmerken worden toegewezen. Dit is b.v. het geval met het woord *meers*, dat in sommige plaatsen het relevante kenmerk [voor hooiwinning] insluit, en in andere niet, m.a.w. in een deel van het betrokken gebied noemt men *meers* elk weiland dat laag is en nat; elders kan die term pas worden gebruikt als

het weiland in kwestie voor hooiwinning is bestemd. Hierdoor ontstaat overlapping met een ander begrip, nl. „hooiland”, doch daarop kom ik straks nog even terug.

Bekijken we nu voor ieder woord de som van alle semantische componenten, gemeenschappelijke en onderscheidende, dan blijkt dat in 5 gevallen sprake kan zijn van congruentie :

1. *am(me)* en *gaver* (gelegen bij een waterloop);
2. *schor(re)* en *onderland* (tussen dijk en waterloop);
3. *broekmeers*, *broekwei* en in een aantal plaatsen *meers* (uitsluitend voor hooi);
4. *draswei*, *pulse(rij)*, *venne* en *zompe* (van slechte kwaliteit + ondoorlatende bodem);
5. *ossebilk* en *vloeimeers* (aan een waterloop + vruchtbaar).

Bij *bilk*, *broek*, *dries*, *moer(e)* en soms *meers* is de combinatie uniek.

Voor de woordenboekschrijver rijst nu de vraag : hoe lemmatiseren ?

In principe zijn hier twee mogelijkheden denkbaar. Als ik mij bepaal tot het standpunt van de absolute semantische homogeniteit, dan moet ik voor elke verschillende componentencombinatie een aparte begripsomschrijving geven, d.w.z. een afzonderlijk lemma samenstellen. In ons voorbeeld zou dit dus betekenen : tien lemma's, waarvan er maar vijf meer dan één benaming zouden bevatten. Onder de omschrijving „laaggelegen, vochtig weiland op uitgeveende bodem en uitsluitend voor hooiwinning” zouden we alleen het woord *moer(e)* aantreffen, gevolgd door een opsomming van de plaatsen waar dit woord gebruikelijk is.

Een dergelijke werkwijze zou echter de indeling zodanig compliceren dat er uiteindelijk nog weinig terecht komt van wat toch de bedoeling moet zijn van een systematisch woordenboek : de inzichtelijke classificatie van begrippen en hun benamingen. Er moet dus een andere methode worden gevolgd, die noch de eis van wetenschappelijke nauwkeurigheid, noch die van goede hanteerbaarheid en bondigheid, uit het oog verliest. Dit kan m.i. door het oorspronkelijk voorstel aan te houden, met dien verstande dat in het lemma zelf, d.w.z. na het betreffende woord of na de betreffende vindplaats de noodzakelijke semantische toelichting wordt gegeven. De lemmatisering van *meers* en *moer(e)* b.v. zou er dan uitzien als volgt :

(...) *meers* : *a*, *b*, *c*, (alleen voor hooi), *d*, ... ; *moer(e)*
 (uitgestrekt hooiland op uitgeveende vlakte) : *a*, *b*, *c*, ... ; (...)
 (*a*, *b*, *c*, ... = codenummers van de plaatsen waar het woord voorkomt).

Een gelijkaardige moeilijkheid ligt in de overlappingsen van verschillende gelexicaliseerde begrippen. Het probleem werd zoëven al te berde gebracht n.a.v. het woord *meers*, dat in het betrokken gebied ruime gebruiksmogelijkheden heeft. Zoals eerder gezegd, betekent het heel vaak „waterrijk weiland”, maar om verklaarbare redenen – die echter het domein van het woordenboek te buiten gaan – komt het ook voor als benaming voor „hooiweide” en „weide” in het algemeen. Die twee laatste begrippen zijn in het gebied van het WVD over het algemeen lexicaal relevant, wat het samenstellen van twee afzonderlijke lemma's vereist. In het lemma „hooiweide” staat *meers* naast *hooigras*, *hooibilk*, *maaiwei*, *maai-meers*, e.a. ; in het lemma „weide” naast *bilk* en *wei*.

De verspreidingsgebieden van *meers* in de respectieve betekenissen „laag, vochtig weiland” en „hooiweide” vallen echter gedeeltelijk samen. Bijgevolg ontstaat in het woordenboek een overlapping : alle plaatsen waar de twee begrippen lexicaal niet worden onderscheiden, zullen in twee verschillende lemma's worden opgesomd.

Uit wat voorafgaat blijkt duidelijk dat de moeilijkheden verbonden aan de onomasiologische vraagstelling een weerslag zullen hebben op de presentatie van het materiaal in het WVD. Het beeld dat wij in de boven geciteerde voorstudie van een lemma schetsen²⁵, kan nu als volgt worden vervolledigd : bij elk gelemma-tiseerd woordtype komt naast de fonetische documentatie en de geografische lokalisering per bron (twee aspecten die ik hier niet opnieuw ter sprake heb gebracht), ook de nodige semantische toelichting. Bovendien zullen onvermijdelijk overlappingsen ontstaan, die maar gedeeltelijk door een systeem van verwijzingen ondervangen kunnen worden. Bij dit alles kan men zich afvragen of een aldus opgebouwd lemma nog wel leesbaar is, m.a.w. of de hanteerbaarheid van het woordenboek hier niet wordt opgeofferd aan de eis van wetenschappelijke precisie. Wij zijn van mening dat dit gevaar inderdaad reëel is. Er moet dus een middel worden gevonden om te vermijden dat door al te gedetailleerde opsommingen van gegevens het nut voor de gebruiker in het gedrang wordt gebracht. We mogen daarbij niet het oog verliezen dat het woordenboek ook voor niet-specialisten bruikbaar moet zijn : in de eerste plaats voor de vele tientallen vrijwillige medewerkers, en ook voor hen die vanuit volkskundige of cultuurhistorische belangstelling aan dialectstudie doen.

Vanuit die bekommernissen overwegen we sinds kort een publicatie van het woordenboek in tweeledige vorm. In het eerste deel,

25. „Voorproef”, blz. 145 en 158 e.v. (voorbeelden).

laat ik het het „corpus” noemen, zouden de lemma's bestaan uit een opsomming van de toepasselijke woordtypes, zo nodig voorafgegaan door enige toelichting betreffende zakelijke achtergrond, semantische differentiëring en synchroniciteit van het materiaal. De geografische spreiding van de benamingen zou slechts in grote lijnen worden aangegeven (b.v. zoals in het Zeeuwse woordenboek), in principe dus zonder vermelding van de codenummers der vindplaatsen. Een tweede deel, op dezelfde wijze ingedeeld als het „corpus” zou gereserveerd zijn voor de fonetische documentatie, de nauwkeurige opgave van alle vindplaatsen (d.m.v. de codenummers van het systeem Kloeke-Grootaers), met opgave van de bron waaruit het materiaal afkomstig is, en per plaats de nodige informatie m.b.t. mogelijke betekenisnuances van het woord, het al of niet verouderd karakter ervan e.d.m.

Een organisatie van het woordenboek volgens dit systeem, dat nog ter discussie staat en verder uitgewerkt moet worden, zou als voordeel bieden dat wie het woordenboek ter hand neemt niet automatisch verplicht is een overvloed aan – vaak technisch aandoende – gegevens door te werken, om aan de gewenste informatie te komen. Wie evenwel dieper op de zaken wil ingaan, kan daarvoor terecht in het tweede deel.

Laat ik hier tot slot nog aan toevoegen dat dit voorstel is gegroeid uit de commentaar en opbouwende kritiek die de voorproef van het WVD heeft uitgelokt.